

УДК 373.018.4–056.36

DOI: 10.12958/2227-2844-2021-1(339)-2-200-207

Коваленко Вікторія Євгенівна,

кандидат психологічних наук, доцент,

докторант кафедри психокорекційної педагогіки

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,

м. Київ, Україна.

kovalenkov811@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7792-4653>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРАКТИКИ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УКРАЇНІ

Наявність інтелектуальних порушень призводить до дивергенції соціального та біологічного профілів розвитку, що відображається на психофізичному стані дитини, її соціальному становленні, призводить до порушень процесів розвитку та соціалізації, охоплюючи три основні сфери функціонування людини як особистості – діяльність, спілкування, самосвідомість. У цій ситуації особливої значущості набуває корекційне виховання дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах закладу освіти, що розглядається як процес цілеспрямованого і послідовного впливу на хід розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями, що виправляє, зменшує недоліки розвитку та соціалізації, попереджає виникнення небажаних новоутворень в особистості, створює спеціальні умови для формування позитивних рис та якостей особистості, розвиток та соціалізація якої відбувається на порушеній, специфічній основі (Синьов, 2007; Бондар, 2018). Тож, розумне поєднання шкільної та позашкільної виховної стратегії означає початок якісно нового, цілісного підходу до створення особистості в єдиному процесі безперервного навчання та корекційного виховання.

Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти, визначеної Конституцією України, Законом України «Про освіту», і спрямована на розвиток здібностей учнів, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні (Закон України «Про позашкільну освіту»). Залучення учнів з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи закладів позашкільної освіти дає можливість ознайомлювати вихованців із різними видами діяльності людей, давати корисні поради щодо вибору майбутньої професії, має важливе виховне і навчальне значення, сприяє вихованню у дітей ініціативи, самостійності, почуття товарищескості, взаємодопомоги і колективізму. Гурткова робота впливає і на навчальний процес, робить викладання матеріалу жвавішим, більш захоплюючим і цікавішим,

допомагає розвинути глибокий інтерес до художньо-естетичного, турисько-красзнавчого та інших напрямів позашкільної освіти. Чим повніше і детальніше продумана й розроблена гурткова робота, тим ефективніший результат (Рейда, 2018).

Проблема теоретико-методичних засад позашкільної освіти, її функціонування та розвитку відображена у численних наукових розвідках. Їх педагогічні ідеї спрямовані на розкриття теорії та практики позашкільної освіти, визначення ефективних шляхів та методичних підходів щодо її здійснення. Теоретичні основи позашкільної освіти закладені в педагогічних працях О. Биковської, В. Вахтерова, Г. Ващенко, А. Макаренка, І. Огієнка, М. Пирогова, С. Русової, В. Сухомлинського, В. Чарнолуського, С. Шацького та ін. Г. Пустовітом обґрунтовано теоретико-методологічні і дидактичні засади позашкільної освіти та виховання (Пустовіт, 2010), О. Биковською здійснено дослідження теоретико-методичних основ позашкільної освіти в Україні (Биковська, 2008), В. Берекою, Т. Цвіровою проаналізовано історію становлення та розвитку позашкільної освіти (Берека, 2001). Стан і перспективи розвитку позашкільної освіти вивчають Т. Атаманюк, І. Бех, В. Вербицький, Л. Вознюк, О. Євладова, О. Литовченко, Н. Соколова, Л. Тихенко та ін. Окремі питання сучасних методологічних засад позашкільної освіти та виховання, позашкільної роботи представлені в працях українських учених І. Бега, В. Борисова, В. Вербицького, А. Капської, В. Мадзігона, Г. Пустовіта, Ю. Руденка, Т. Сущенко та ін.

У спеціальній педагогіці проблему позашкільної освіти осіб з особливими освітніми потребами досліджували В. Бондар, В. Засенко, О. Муллер, Е. Насирова, В. Повзун, Б. Прус, Ф. Рассказов, О. Литовченко. Науковці А. Висоцька, І. Гладченко, А. Капська, Р. Клайрис, О. Литовченко, В. Синьов, М. Супрун, І. Татяничикова, О. Хохліна, А. Шарланова розглядали окремі аспекти соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями у позашкільній освіті. Проте, проблема теоретичних засад практики позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями в Україні не знайшла свого достатнього висвітлення в наукових джерелах.

У даній статті представимо основні положення щодо теоретичних засад практики позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями. Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження; систематизація та узагальнення теоретичних підходів до розв'язання проблеми теоретичних засад практики позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями, визначення змісту ключових понять.

Теорія позашкільної освіти базується на системі наукових знань, які становлять основу педагогіки, і пов'язана з такими науками, як психологія, філософія, соціологія, фізіологія, економіка, кібернетика тощо (Биковська, 2010). Систематизувавши теоретичні засади і практичну реалізацію позашкільної освіти на основі узагальнення підходів міжгалузевої інтеграції

наукових знань встановлено, що позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти, цілеспрямованим процесом і результатом корекційно спрямованого навчання, виховання, розвитку і соціалізації особистості у вільний час у закладах позашкільної освіти. Теоретичні основи позашкільної освіти розглядаємо як головні положення про позашкільну освіту, що забезпечують розробку її мети, завдань, змісту, форм і методів. Метою розвитку позашкільної освіти в сучасних умовах є збереження державних гарантій в доступності і безкоштовності, підвищення ефективності системи позашкільної освіти; створення умов для саморозвитку, успішної соціалізації та професійного самовизначення вихованців закладів позашкільної освіти; розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, фізичних якостей відповідно до задатків та запитів особи; забезпечення комфортного самопочуття кожної дитини в дитячому співтоваристві, створення ситуації успіху, яка супроводжує дітей та молодь у процесі здобуття позашкільної освіти (Закон України «Про освіту, 2017).

На підставі теоретичного аналізу і практики позашкільної освіти встановлено, що здобувати позашкільну освіту вихованці можуть одночасно зі здобуттям дошкільної, повної загальної середньої та професійної освіти в умовах державних, комунальних, приватних закладів позашкільної освіти; гуртках, секціях, клубах, культурно-освітніх, спортивно-оздоровчих, науково-пошукових об'єднаннях; клубах та об'єднаннях за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, спортивних та інших закладах освіти, установах; фондах, асоціаціях, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти. Особливістю позашкільної освіти є добровільна участь у навчально-виховному процесі; вільному виборі занять; різноманітності видів діяльності та сфер спілкування, що сприяє набуттю досвіду соціальних відносин та загальної соціалізації особистості. Разом з тим, теорія позашкільної освіти взаємопов'язана і перебуває в органічній єдності з практикою. Теорія йде від практики, узагальнює її і обґрунтовується нею. Практика осмислюється, організовується і спрямовується теорією (Биковська, 2010).

Внаслідок широко організованої практики позашкільної освіти в Україні функціонують і розвиваються її різноманітні форми. У статті 15 Закону України «Про позашкільну освіту» визначено наступні напрями позашкільної освіти: пластовий; художньо-естетичний; мистецький; туристсько-краєзнавчий; еколого-натуралістичний; науково-технічний; дослідницько-експериментальний; фізкультурно-спортивний або спортивний; військово-патріотичний; бібліотечно-бібліографічний; соціально-реабілітаційний; оздоровчий та гуманітарний (Закон України «Про позашкільну освіту», 2000). З'єднує практику і теорію методика, що спрямована на узагальнення досвіду, способів, прийомів доцільного здійснення позашкільної освіти в закладах позашкільної освіти та інших соціальних інституціях. Особливе значення в сучасних умовах для

позашкільної освіти, навчально-виховної роботи в закладі позашкільної освіти має методика, що має базуватися на застосуванні компетентнісного підходу (Биковська, 2010). Навчальна програма гуртків, секцій, інших творчих об'єднань тощо, а також спеціалізованих закладів позашкільної освіти (з навчальних дисциплін (предметів), видів спорту тощо) розробляється закладами позашкільної освіти, іншими суб'єктами освітньої діяльності та затверджується (схвалюється) у порядку, визначеному законодавством.

В Законі України «Про позашкільну освіту» (2000) зазначено, що стратегічною сферою розвитку закладів позашкільної освіти є створення інклюзивного освітнього середовища, що розглядається як сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання, розвитку та соціалізації здобувачів освіти, в тому числі з особливими освітніми потребами, з урахуванням їхніх потреб та можливостей. Варто зазначити, що позашкільна освіта здійснюється диференційовано відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я у різноманітних організаційних формах: заняття, гурткова робота, клубна робота, дистанційна робота, урок, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт, змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі та в інших формах, передбачених статутом закладу позашкільної освіти.

Варто зазначити, що пріоритетним напрямком державної соціальної та освітньої політики України та країн світової спільноти є створення системи ефективної соціальної реабілітації осіб з особливими освітніми потребами та інтелектуальними порушеннями зокрема. Отже, особливої значущості набуває проблема розробки адаптованих навчальних програм різних напрямів позашкільної освіти, відображених у змістовному, технологічному і організаційно-педагогічному компонентах, що дозволяють здійснювати індивідуалізований підхід до дитини в процесі соціалізації а також створення спеціальних умов для можливості здобуття позашкільної освіти дітьми з інтелектуальними порушеннями, що відкриває їм шлях до соціального та професійного зростання, реалізації власних здібностей і потреб. В цьому контексті позашкільна освіта для дітей з інтелектуальними порушеннями є важливою формою їх соціального захисту, реальним шансом створити передумови для подальшого самостійного і незалежного життя, трудової діяльності. У руслі цієї парадигми здійснюється активний пошук шляхів і засобів удосконалення змісту, форм і методів позашкільної освіти, обґрунтовується нова методологія корекційного виховання і розвитку цієї категорії учнів, аналізуються спеціальні умови організації позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями. У якості

спеціальних умов вважаємо за доцільне виділити наступні: оптимальний режим освітнього навантаження (застосування охоронно-педагогічного режиму); корекційно-розвиваюча спрямованість освітнього процесу; урахування індивідуальних особливостей дитини; дотримання комфортного психоемоційного режиму; використання сучасних педагогічних технологій, в тому числі інформаційних, комп'ютерних для оптимізації освітнього процесу, підвищення його ефективності, доступності); спеціалізовані умови (висування комплексу спеціальних завдань навчання, орієнтованих на модально-специфічні закономірності осіб з інтелектуальними порушеннями); диференційоване і індивідуалізоване навчання з урахуванням специфіки розвитку дитини.

В результаті адаптації програм позашкільної освіти має здійснюватися розширення соціального досвіду дітей, розширення компетентності у сфері соціально-освітніх програм, розвиток рефлексивних здібностей, умінь аналізу і самоаналізу; формування соціальних і життєвих компетенцій; вдосконалення навичок спілкування, в навчальній діяльності; ознайомлення громадськості з проблемами дітей з інтелектуальною недостатністю через публічну демонстрацію досягнень (виставки, майстер-клас, концерти, фестивалі, соціокультурна анімація та ін.); професійне визначення школярів з інтелектуальними порушеннями.

Отже, ефективна інтеграція в суспільство, розвиток життєвої компетентності дітей з інтелектуальними порушеннями можливі за умови створення інноваційного освітньо-реабілітаційного, корекційно-розвивального простору закладу позашкільної освіти, який системно поєднує в собі психологічні, педагогічні та соціальні аспекти, сприяє саморегуляції поведінки, самореабілітації, розвитку і саморозвитку дитини як суб'єкта культури і життя. Теоретичні засади позашкільної освіти, визначають та характеризують сутність, принципи, зміст, форми та методи навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти. Також вони є основою для розробки методики позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями, адаптації програм напрямів позашкільної освіти, які в сучасних умовах доцільно розробляти на основі компетентнісного підходу.

Список використаної літератури

- 1. Берека В. Є.** Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 рр.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 25 с.
- 2. Биковська О. В.** Сучасні положення теорії та методики позашкільної освіти. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*. 2010. Вип. 2. С. 171–180.
- 3. Биковська О. В.** Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 2008. 41 с.
- 4. Евладова Е. Б.** Теоретические основы и практика развития дополнительного образования в общеобразовательных учреждениях: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Москва, 2004. 383 с.
- 5. Про позашкільну**

освіту: Закон України від 07.12.2000 р. № 2120-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 46. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 18.12.2020). **6. Пустовіт Г. П.** Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект: монографія. Миколаїв: Вид-во МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. 316 с. **7. Синьов В. М.** Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Част. I. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 238 с. **8. Соціальна і життєва практика дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах навчально-реабілітаційних центрів: практико зорієнтований посібник / під заг. ред. І. Г. Єрмакова, К. С. Тороп, К. В. Рейди.** Дніпро: Інновація, 2018. 385 с.

References

1. Bereka, V. Ye. (2001). *Sotsialno-pedahohichni osnovy rozvytku pozashkilnoi osvity v Ukraini (1957–2000 rr.)* [Socio-pedagogical bases of development of out-of-school education in Ukraine (1957–2000)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. **2. Bykovska, O. V.** (2010). *Suchasni polozhennia teorii ta metodyky pozashkilnoi osvity* [Modern provisions of the theory and methods of extracurricular education]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment – International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management*, 2, 171-180 [in Ukrainian]. **3. Bykovska, O. V.** (2008). *Teoretyko-metodychni osnovy pozashkilnoi osvity v Ukraini* [Theoretical and methodological bases of out-of-school education in Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian]. **4. Evladova, E. B.** (2004). *Teoreticheskie osnovy i praktika razvitiya dopolnitelnogo obrazovaniya v obsheobrazovatelnykh uchrezhdeniyakh* [Theoretical foundations and practice of the development of additional education in educational institutions]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian]. **5. Pro pozashkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 07.12.2000 r. № 2120-III** [On out-of-school education: Law of Ukraine of December 7, 2000]. (2000). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*, 46. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (Last accessed: 18.12.2020) [in Ukrainian]. **6. Pustovit, H. P.** (2010). *Pozashkilna osvita i vykhovannia: teoretyko-dydaktychnyi aspekt* [Extracurricular education and upbringing: theoretical and didactic aspect]. Mykolaiv: Vyd-vo MDU im. V. O. Sukhomlynskoho [in Ukrainian]. **7. Synov, V. M.** (2007). *Korektsiina psykhopedahohika. Olihofrenopedahohika* [Corrective psychopedagogy. Oligophrenic pedagogy]. Vols. I. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian]. **8. Yermakov, I. H., Torop, K. S., & Reidy, K. V.** (Eds.). (2018). *Sotsialna i zhyttieva praktyka ditei z intelektualnymy porushenniamy v umovakh navchalno-reabilitatsiinykh tsentriv* [Social and life practice of children with intellectual disabilities in educational and rehabilitation centers: a practice-oriented guide]. Dnipro: Innovatsiia [in Ukrainian].

Коваленко В. Є. Теоретичні засади практики позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями в Україні

У статті розглядається проблема теоретичних засад практики позашкільної освіти осіб з інтелектуальними порушеннями, її особлива значущість як соціального інституту, одного з основних факторів соціокультурної, професійної мобільності особистості, які виявляються депривованими в соціально-економічному плані в суспільстві. Встановлено, що ефективна соціально-педагогічна діяльність закладів позашкільної освіти дітей обумовлена змістовним, технологічним і організаційно-педагогічним компонентами, що дозволяють здійснювати індивідуалізований підхід до дитини в процесі соціалізації (з огляду на особливості її абілітації, обумовлені видом і ступенем тяжкості інтелектуального порушення); розкрити і розвинути адаптаційний потенціал дитини з інтелектуальними порушеннями в процесі колективної творчої роботи в природному середовищі однолітків; реалізувати механізми узгодженої взаємодії соціальних партнерів.

Визначено, що провідна роль в організації діяльності закладів позашкільної освіти дітей з інтелектуальними порушеннями відведена методичній роботі, спрямованій на розвиток і оновлення змісту і методик різних напрямів позашкільної освіти. Особливу увагу приділено розробці індивідуальних програм гурткової роботи з метою соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями шкільного віку, спрямованих на їх самореалізацію в процесі спілкування і колективної творчої діяльності з однолітками, оволодіння широким комплексом соціальних ролей, норм і правил поведінки, і методиках їх реалізації.

Ключові слова: позашкільна освіта, діти з інтелектуальними порушеннями, соціалізація, напрями позашкільної освіти, гурткова робота.

Коваленко В. Е. Теоретические основы практики дополнительного образования детей с интеллектуальными нарушениями в Украине

В статье рассматривается проблема теоретических основ практики дополнительного образования детей с интеллектуальными нарушениями, его особая значимость как социального института, одного из основных факторов социокультурной, профессиональной мобильности личности. Установлено, что эффективная социально-педагогическая деятельность учреждений дополнительного образования детей обусловлена содержанием, технологическим и организационно-педагогическим компонентами, позволяющими осуществлять индивидуальный подход к ребенку в процессе социализации (учитывая особенности ее абилитации, обусловленные видом и степенью тяжести интеллектуального нарушения), раскрыть и развить адаптационный потенциал ребенка с интеллектуальными нарушениями в процессе коллективной творческой работы в природной среде сверстников; реализовать механизмы согласованного взаимодействия социальных партнеров.

Определено, что ведущая роль в организации деятельности учреждений дополнительного образования детей с интеллектуальными нарушениями отведена методической работе, направленной на развитие и обновление содержания и методик направлений дополнительного образования. Особое внимание уделено разработке индивидуальных программ кружковой работы с целью социализации детей с интеллектуальными нарушениями школьного возраста, направленных на их самореализацию в процессе общения и коллективной творческой деятельности со сверстниками, овладение широким комплексом социальных ролей, норм и правил поведения, методики их реализации.

Ключевые слова: дополнительное образование, дети с интеллектуальными нарушениями, социализация, направления дополнительного образования, кружковая работа.

Kovalenko V. Theoretical Fundamentals of Children with Intellectual Disorders' Extracurricular Education Practice in Ukraine

The article examines the problem of theoretical foundations of people with intellectual disabilities' out-of-school education, its special significance as a social institution, one of the main factors of socio-cultural, professional mobility of the individual, which are deprived in socio-economic terms in society. It is established that the specifics of the activities of out-of-school education as an element of society, designed to fulfil the state order for the socialization of children and to promote social protection of the individual, its social formation and development.

It is established that the effective socio-pedagogical activity of out-of-school educational institutions is due to the content, technological and organizational-pedagogical components that allow for an individualized approach to the child in the process of socialization (given the peculiarities of its habilitation due to the type and severity of intellectual disability); to reveal and develop the adaptive potential of a child with intellectual disabilities in the process of collective creative work in the natural environment of peers; implement mechanisms for coordinated interaction of social partners.

It is determined that the leading role in the organization of extracurricular educational institutions for children with intellectual disabilities is assigned to methodological work aimed at developing and updating the extracurricular education content and methods of various areas. The article focuses on the development of individual programs of group work to socialize schoolchildren with intellectual disabilities.

Key words: extracurricular education, children with intellectual disabilities, socialization, areas of extracurricular education, group work.

Стаття надійшла до редакції 13.02.2021 р.

Прийнято до друку 26.03.2021 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Перетяга Л.